

אבל בסנהדרין למדנו ביאור אחר, דהכי איתא שם: אר"י לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, שבשכר ארבעים ושתים קרבנות שהקריב בלק, זכה ויצאה ממנו רות — הרי למדנו פירוש 'בא לשמה' שהוא זוכה שיצא ממנו דור שיעשה לשמה.

מכל זה למדנו לפנינו מחזיקי הדת, שעלינו להתחזק לעשות כל עצות בקרבנו לעסוק בתורה בבתי מדרשים, וגם לפני בחורי ישראל יעשו בכל עיר שילמדו כל הבחורים, הן עשירים הן עניים בקיבוץ דוקא... (מתוך שו"ת משיב דבר להנצי"ב, ח"א מד).

ע"ע: כלה רבתי פ"ח; ספר התניא סוף פרק לט; חרושי הגר"ר בנגיס ח"ב סוס"י מב מו; אגרות משה אור"ח ח"א ב; אבי עזרי סוף הל' ת"ת.

דף קו

'...כיון שדוממו הרוחות, עמד קנה במקומו. אבל בלעם הרשע ברכן בארו... כיון שנשבה בו רוח דרומית, מיד עוקרתו והופכתו על פניו. ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול ממנו קולמוס' — המהרש"א המליץ ענין העקירה וההליכה לגליות. ובלעם בא לקלן שהמלכות הרביעית — המכונה 'רוח דרומית' — תעקם עקירה גמורה ח"ו. משא"כ הקנה, בעת זעף הוא רק מתכופף וחוזר לשוב אחר כך כשהיה. ואפילו אם יארע שנתלש, עדיין יש בו שימוש לקולמוס. אף ישראל, גם בגלותם זוכים ללמוד תורה באשר הם שם.

'שלשה היו באותה עצה... איוב ששתק — נידון ביסורים' — אמרו חכמים [שמעתי בשם מרן הגרי"ז זצוקל"ה]: מדה כנגד מדה היא. הגיעוהו היסורים להוכיח כי אף איוב כשהוא מתייסר, פורצת צעקתו כבלי שתיקה ומבקיעה חישובים של תועלת. אילו יסרתהו 'אותה עצה' כפי שיסרוהו יסוריו, לא היתה זעקתו נבלמת אף לא על ידי חישובים של אין תועלת, משמע 'אותה עצה' לא הכאיבתהו דיו — איוב ששתק נידון ביסורים' (מתוך הקדמת מו"ר הגר"ב מ'אזרחי שליט"א לספרו ברכת מרדכי ח"א).

— יתרו שברה מהתאחדות כח הטומאה בעצת הבה נתחכמה, זכו בניו לשבת בסנהדרין שהיא התאחדות כח הקדושה [כדברי רש"י (חולין ה.) 'כגורן היו יושבים בחיבה וריעות ואגודה אחת']. ונמצא בזהר הקדוש, כל מדה רעה שאדם בורח ממנה, באה אליו לעומתו מדה קדושה (עפ"י שם משואל שמות). ועוד, מפני שברח מאותה עצה הבאה לעכב בנין כנסת ישראל, זכה יתרו להיות שורש לגרים הנקהלים אל כנסת ישראל (עפ"י מחשבות חרוץ עמ' 170).
ע"ע שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ (לא תשל"ב ה תשל"ג) בענין גודל ערכם של 'חיים'.

'הנני הולך לעמי, לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך' — עמך לעם הזה מיבעי ליה? אמר ר' אבא בר כהנא: כאדם שמקלל את עצמו ותולה קללתו באחרים' — עפרש"י. ויש לפרש בפשיטות שהפקרת בנותיהן לזנות היתה מגונה בעיניהם, ולכך תלה קללתו זו (=לשון קלות וזלזול) באחרים, כאילו ישראל הפקירו בנותיהם (מהרש"א).

'אמר להם: אלקיהם של אלו שונא זימה הוא... ועדיין לא נאסר יין של נכרים... כיון ששתה בער בו...' — יודע היה בלעם דרכי היצר, שמקרב את האדם את אל העבירה, עד שנסחף האדם לתוכה כאילו בעל-כרחו.

בא וראה תיבות ספורות בדברי חז"ל השופכות אור בענין, כיצד נוצחו ישראל בשיטים על ידי היצר, באמרם 'ועדיין לא נאסר יין של נכרים' — לו קדמה תקנת חז"ל של איסור סתם יינם, לא היה עוון פעור בא לעולם. התקנה מרחיקה את האדם מן העבירה, ובריחוק מקום האדם שפוי בדעתו ויכול לנצח את יצרו, רק כשנתקרב אל שפת הבור, עלולה כל רוח שטות קלה לדוחפו לתוכו — 'כיון ששתה בער בו' (שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ ו כה תשל"א).

'הם מתאווים לכלי פשתן' — לפי שהוא מצוי במצרים והורגלו בהם ישראל, ובמשך ארבעים שנה בהיותם במדבר נחסרו מהם, והם מתאווים לקנות מאשר ימצאו (מהרש"א).

'יצרצורי של יין עמוני מונח אצלה' — ע' במפרשים אחרונים אודות תכונתו החזקה של 'יין עמוני'. ומהר"ל (בחדושי אגדות) כתב לפי שהאומה העמונית באה לעולם על ידי היין.

'והוא אינו יודע שעבודתה בכך' — ע' לעיל סד שיש איסור גם כאשר מתכוין לבזות ולא לעבוד (וע' חזו"א סנהדרין כד, ב).

'אמר רבי יוחנן: כל מקום שנאמר וישב אינו אלא לשון צער...' — 'צריך לזכור לעולם שאינו אלא גר בעולם הזה ולא תושב. וזהו וישב יעקב — ביקש להיות תושב לישב בשלוה, קפץ עליו רוגזו וכו'. וזה שאמרו במדרש (שם): 'אין וישב אלא לשון צער', ובספרי (ר"פ קרח): 'לשון קלקלה. והכל מטעם אחד, דכשחושב שהוא תושב בא לידי קלקלה, וגם גורם דבא לידי צער, דמראין לו שאינו תושב' (קומץ המנחה צד עמ' 16).

'(ע"ב) בלעם בר כמה הוה... בר תלתין ותלת שנין...' — רש"י כתב שהדעות חלוקות בדבר, כי לדעת האומר בלעם מיועצי פרעה היה אי אפשר שהיה בן שלשים ושלוש אלא זקן מופלג היה (וע' גם במחזור ויטרי סוף אבות).

ורבי צדוק הכהן מלובלין (רסיסי לילה מד) העיר עוד ממה שאמרו בזבחים (קטז). שבשעת מתן תורה נתקבצו אומות העולם אצל בלעם, והרי לפי דברי הגמרא כאן צריך לומר שנולד שבע שנים אחר מתן תורה. והביא מספר הישר שאותו שהיה בעצת פרעה, בלעם אחר היה, זקנו של בלעם המקלל. אך אין משמע כן בלשון חז"ל. אלא צריך לפרש שהכוונה בכל המאמרים הללו למהות 'בלעם' ולא דוקא לאותו גוף ממש, ובין אם היה מלובש בנפש פרטית בין שהיה בדעת פרעה עצמו [וכן מצינו בקדושה, שתלמידי חכמים שבדורם נתכנו 'משה' לפי שהוא שורש הדעת דקדושה. ולעומתו בקליפה בלעם]. עד כאן מדברי רבי צדוק.

(לעיל אמרו שבעור הוא לבן הארמי, הרי שבלעם בן לבן, ובתרגום יונתן מוזהה עם לבן עצמו. ולהסבר האמור אין הדעות מנוגדות בהכרח).

'בשני דרב יהודה כולי תנויי בניזקין' — רב יהודה הולך לשיטתו שאמר (ב"ק ל.) האי מאן דבעי למהוי חסידא — לקיים מילי דנוקין.
 'אנן קא מתנינן בעוקצין תלת סרי מתיבתא' — כלומר עד האחרונה שבמסכתות הש"ס אנו שונים היטב (עפ"י מהרש"א ברכות).

ענינים וטעמים

'שטים... שנתעסקו בדברי שטות' — '... ובדבר זה הוא שורש השתקעות הדמיון כנודע, וכן שמעתי דשטים מורה דמיון, לשון שטות, דלעתיד יתפא, דמעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים — היינו אחר זביחת היצר, דנקרא 'לבן' דאתלבן (כמו שאמרו במדרש הנעלם קכח:)... והארון היה מעצי שטים, דזהו העצה דמשכהו לבית המדרש — להמשיך החשק והתאוה שלו לדברי תורה, שהם נחמדים וגו', שיש בהם כל מיני חמדה. והדמיון הוא מצופה זהב מבית ומחוץ — היינו תוקף היראה הקדושה המבטלת תאוות רעות...' (מתוך מחשבות חרוץ עמ' 14).

'מאי לשון רפידים... שריפו עצמן מדברי תורה' —

'... כי כל הכובד והעצלות שבאדם לתורה ומצות, בא מעמלק שמכניס הרהורי ליצנות ללב ועל ידי זה הלב מתרפה ומתעצל מהשתדלות בתורה ועבודת הש"י, ותחלה הוא פועל בלב ואחר כך הוא בא ונלחם כמדתו של יצר הרע, יורד ומסית עולה ומקטרג, יורד ונוטל נשמה. וכך ברפידים, שרפו ידיהם מדברי תורה — דבר זה בא להם מצד השורש עמלק שהיה מצוי בעולם, והם לב העולם, וכל מה שיש בעולם מצד העירוב דטוב ורע, היצר הרע מכניסו גם בלב איש הישראלי, וצריכים לנצחו ואז ינוצח ויכלה אותו כח הרע שבעולם בפועל גם כן. והם שלא נצחוהו ורפו ידיהם, שנכנס בלבם כובד ועצלות, מיד ויבא עמלק להלחם בפועל. וידי משה כבדים — כי הכובד שבלבבות דבני ישראל, גם כן כובד למשה רבינו ע"ה, שהפרנס לפי הדור (ערכין יז.), וקלקולי הדור גורמים איזה קלקול לפרנס גם כן, אלא שבו לא הגיע הכובד ללב כלל רק לידיים ואיברי הפעולה הגופניים, שמצד הגוף שהוא גופני, היה לו קצת שייכות וחובר לעולם הזה הגופני.

והיה כאשר ירים משה ידו והתחזק נגד כח עמלק המכביד — וגבר ישראל... ועל כן כאשר משה רבינו ע"ה התגבר נגד כובד שבא לידי וכחות הפעולה שלו, גרם גם כן התגברות ללבבות דבני ישראל להסתכל כלפי מעלה ולשעבד לבם לאביהם שבשמים.

ועל כן נצטוו בזכירה ענין עמלק, כי זה כל ענין עמלק — להכניס כובד ללב על ידי הרהורי דברים בטלים של ליצנות וכדומה, המשכיח הכל, ובזה מתרפה מכל טוב, ועל ידי זה ממילא נעשה הראשית דגויים, שהוא ההכנה להיות מוכן להשתקעות של כל מיני רע שבכל שבעים אומות, מאחר שמפנה לבו לבטלה ונתרוקן מדברי קדושה. ובהתעוררות הזכירה לבד די למחות זכר עמלק, שכשזוכר ענין זה כבר נסתלק השכחה.

וכן המן טען 'ישנים מן המצוות', ושינה זו שהוא העצלות והכובד מהשתדלות, בא גם כן מכחו, ואותו כח בעצמו שהיה תחלה יורד ומסית, אחר כך הוא עולה ומקטרג...'

(מתוך מחשבות חרוץ עמ' 103)

עוד בבאור ענין רפו ידיהם — ע' בספר עלי שור ח"ב עמ' תסא; אור הצפון ח"ב עמ' פב.

(ע"ב) דואג האדומי –

'... הצירוף של גדול בתורה וגדול ברשעות — זה החידוש שבדואג. והתמיהה היא בין כשאנו פונים מתורתו אל רשעותו ובין כשאנו פונים מרשעותו אל תורתו. ועל זו התמיהה כפולת הכיוון נדרשו שני פסוקים; אחד במזמור הנ"ל שמוכיר במפורש את דואג: 'אמר ר' יצחק מאי דכתיב מה תתהלל ברעה, הגבור, חסד א-ל כל היום — אמר הקב"ה לדואג: לא גבור בתורה אתה, מה תתהלל ברעה, לא חסד א-ל נטוי עליך?' — כאן הובעה התמיהה מצד התורה שבדואג, שאין מעמה גשר אל רשעותו. 'אמר ר' יצחק, מאי דכתיב ולרשע אמר אלקים מה לך לספר חקי — אמר לו הקב"ה לדואג, מה לך לספר חוקי, כשאתה מגיע לפרשת מרצחים ולפרשת לשון הרע, מה אתה דורש בהם? כאן התמיהה היא מאידך גיסא, איך אתה בא מרשעותך אל התורה, ובפרט לאותן פרשיות שמדברות על מעשי הרשע שבידך?

אך התמיהה היא לא רק כלפי דואג, כיצד יישב את הסתירה שבין מעשיו ותורתו, אלא גם כלפי עצם החזיון שרשעות ותורה נדווגו אצל איש אחד. כיצד לא השפיעה תורתו עליו לזכרו מן הרע שבנפשו. על זה נמצאה תשובה בסיומו של הפסוק הקודם, אחר מה לך לספר חקי — ותשא בריתי עלי פיך. 'אמר ר' אמי: אין תורתו של דואג אלא מן השפה ולחוץ'. דואג למד תורה באורח חיצוני בלבד, הוא לא הערה את התורה לתוך פנימיות נפשו ולא ספג לחלוחית שבה. תורתו נשארה אצלו על שפתיו. עיסוק כזה בתורה אינו פועל על האדם, אינו מנכש עשבים רעים שבתוכו, ורשעותו של דואג יכולה להגיע למלוא תנופתה.

אך גם תורתו החיצונית לא יכולה להשאיר אצלו, בשכנות רשעותו. וכן אמרו: 'לא מת דואג עד ששכח תלמודו'. במקורות גם מוטעם שלא נמסרה אחריו שום הלכה משמו. והמשנה בפרק חלק שבסנהדרין קובעת 'שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעוה"ב. ארבעה ההדיוטות הם: בלעם ודואג ואחיתופל וגחזי. עניניו של אחיתופל קרובים לשל דואג ומשפט אחד לשניהם. ומסופר בתלמוד על אחד מבתי המדרש, של רב חסדא בבבל או של ר' שמואל בר נחמני בארץ ישראל, שכשהחכמים היו נפרדים משם היו אומרים דרך תפילה את הפסוק בתהלים (קמ"ד): אלופינו מסבלים — אלופינו בתורה ומסובלים במצוות. אין פריץ — שלא תהא סיעתנו כסיעתו של שאול שיצאה ממנה דואג, ואין יוצאת — שלא תהא סיעתנו כסיעתו של דוד שיצאה ממנה אחיתופל, ואין צוחה ברחבתינו — שלא תהא סיעתנו כסיעתו של אלישע שיצא ממנה גחזי' (ברכות טז-יז).

שלושת הנקועים מעצם מרכזה של הספירה הרוחנית, לדעת חז"ל, הטילו צלם המבעית מדורות קדמונים, עד שראו חכמים להתפלל שמבית מדרשם לא יקום חלילה אחד כדוגמתם.

(מסוד חכמים' לר"א קריב ז"ל, עמ' 462)

'אמר רבא: רבותא למבעי בעי? בשני דרב יהודה...'

'ביאר רבא, כי כל הבדל המדרגות אינו בלימוד אלא בלב. דואג ואחיתופל הירבו בחידוד ובאוקמי גירסא, אבל 'אין תורתו של דואג אלא משפה ולחוץ — ותשא בריתי עלי פיך — ולא בלב'.

בספר יד רמ"ה מבאר על המימרא הנ"ל של רבא: 'דואג ואחיתופל אע"פ שהיו מפלפלין בתורה

משאר בני אדם, הואיל ולא היה לבם שלם עם המקום אין להם מעלה יתרה בזה. זהו 'לב': להיות שלם עם המקום.

הלומד תורה ואין לבו אטום, בהכרח לבו נהיה שלם עם המקום, ששאיתו וחפצו להתקרב אליו יתב' כל הימים. מי שלבו אטום — 'טינא בלבו' — לומד תורה מתחדד ובקי, אבל רצון פנימי להתקרב אל הבורא-עולם אינו מתעורר בו, ונשאר לבו חלוק מעל המקום...

אחרי כל עצמת הסגולות הרוחניות שהת"ח זוכה להן על ידי עסקו בתורה, שהוא מתעלה על המבט החומרי ועל הגסות הרוחנית, הבנתו דקה, הרגשתו עדינה, חכמתו רבה וגם מעשיו מרובים — אחרי כל זאת: הנקודה המכרעת באדם ובת"ח היא ה'לב'.

(מתוך עלי שור ח"א עמ' רכח)

ע"ע במובא בברכות כ.

'התורה היא פועלת בלב האדם, כמו שאמרו (ריש איכה רבתי) המאור שבה מחזיר למוטב. ועל שם כך נקרא תורה. אבל יש דברי תורה שהם מן השפה ולחוץ כמו שאמרו בחלק על דואג, ועל זה נאמר (משלי יז) למה זה מחיר ביד כסיל ולב אין. וזה נקרא 'פטטיא דאורייתא' דגם כן טבין להביא האדם לידי תורת אמת, כמו שאמרו 'מתוך שלא לשמה בא לשמה' — אם אין החטא גורם כבדואג, אבל העיקר הוא דברי תורה שנכנס ללב, ואיזה נכנס ללב — כאשר הוא צמא ומשתוקק מאד, כדרך שנאמר ואכלה ותהי בפי כדבש למתוק (יחזקאל ג), שהוא כענין ותורתך בתוך מעי (תהלים מ) — פירוש, נבלעה בכל האברים. וכן איתא בתנא דבי אליהו (זוטא, יד): אין דברי תורה נבלעים בלב האדם אלא מי שהוא עיף להם, והעיפות והצמאון הוא מצד החסרון שמרגיש שחסר בדבר ושצריך דברי תורה להשלימו. ועל זה אמרו (שבת לא.) אי יראת ה' היא אוצרו — אין, ואי לא — לא. פירוש, היראה היא הרגשת החסרון, שמזה יגיע היראה, וכמו שנאמר (משלי כב) עקב ענוה יראת ה', והיא האוצר לקבל בה דברי תורה, והצמאון הוא בלב מצד היצר, וכמו שאמרו במדרש הנעלם (תולדות קלח) דאלמלא יצר הרע, חדוותא דשמעתא לא ליהוי, וכשמתמלא על ידי דברי תורה שבמוח שנבלעין בלב, אז הוא תיקון חטאי יצרא דעבירה, שהוא על ידי התורה, כמו שכתבתי לעיל כמה פעמים' (צדקת הצדיק קלג).

'יש תלמיד חכם שזוכה דשמעתתיה מבדרך בעלמא ויש שאין זוכה לכך, ואין זה ראייה שזה גדול מזה, שלפעמים יש דברי תורה יקרים בפי מי שהוא, וכמו שאנו רואין בבלעם שאמר פרשה שלימה בתורה שבכתב וליודעים חן, כי גם כל הדבורים מפרעה ואבימלך ועשו שנוכר בתורה, הרי הם דברי תורה ממש, והיה זה אצלם, ועל ידי דבורם נתגלה).

וכן איתא בפרק חלק על דואג, דמתחילה בקש דוד עליו שלא יבוא לעלמא דאתי, ואחר כך דלא לימרו שמעתתא בי מדרשא משמיה — הרי דאפשר שיאמרו שמעתתא משמיה אף על פי דאין לו חלק לעולם הבא. וכן באחר... לפי ששמועותיו הם תורת אמת ודברי תורה ממש, אבל צריך רחמים גדולים שיהיו דברי תורה נבלעים בלבו ושיהיה הוא כך כמו הדברי-תורה שמשיג ומוציא מפיו, וכמו שאמרו בפרק חלק בתורתו של דואג שהיא מן השפה ולחוץ. פירוש, ואין נבלע בלב להיות כך, וכדאיתא התם, רבותא למיבעי בעיי... אלא רחמנא לבא בעי. פירוש, הבעיות הם ספיקות בעבודת ה' ומצוותיו, ואם הם כך בלב אז הוא רבותא ולא בפה' (שם קמח).

‘דברי תורה שעוברין דרך הלב, פירוש, שהלב מרגיש ומתפעל בהם — הוא נקרא ‘עץ חיים’ ויסמא דחיי, כי הלב מקור החיות... מה שאין כן בצונן וקרירות, דהיינו שאינו עובר דרך הלב, שהגם שמבין חכמה במוחו ומשיג עניני אלהות ודברי תורה, אין הלב מתפעל על ידי זה כלל, כי הוא כלומד חכמה חיצונית שאין לו שייכות לזה, לפי שלא קדם יראת חטא שיתבונן על חסרונו וצורך הדברי-תורה להשלימו — אז אין חכמתו מתקיימת, כדרך שאמרו בדואג בסנהדרין דשכח הכל משום דרחמנא לבא בעי, שיהיה הדברי-תורה נרגש בלב, זהו העיקר, שאז יש בו חיות והוא נבלע בו...’ (שם רכה. וע”ע שם קפג).

דף קז

זנתעלמה ממנו הלכה’ — פירוש ‘הלכה’ — דבר מקובל וקיים שאין בו ספק, כמו ‘הלכה ובידוע שעשו שונא ליעקב’ (רש”י בראשית לג, ד), ועוד.

ועוד, הלכה זו הלכה גמורה היא, ופסקה מרן (שלחן ערוך או”ח רמ, א. ע”ש), ונפקא מינה טובא שלא ירגיל אדם את עצמו בהיתר לומר שעל ידי כך יימנע מן האיסור, דאדרבה נהפוך הוא, שהמשיבועו רעב (הגהות הרב הנאמן שליט”א על ספר כסא רחמים).

‘משיבועו — רעב, ומרעיבו — שבע’ — ע’ מאמר מרדכי (לר”מ לעטניר. ר”פ אחרי — בשם הרה”ק מלובלין); מכתב מאליהו ח”א עמ’ 40, 46, 265 וח”ד עמ’ 142; שיחות מוסר לגר”ח שמואלביץ לג תשל”א יד תשל”ג; עלי שור ח”ב עמ’ מד רנא.

‘אמר דוד לפני הקב”ה: גליא וידיעא קמך דאי בעיא למכפייה ליצרי הוה כייפינא, אלא אמינא דלא לימרו עבדא זכי למריה’ — קשה לפרש כפי הנראה בפשטות שבחר לחטוא בשל סיבה זו, אלא נראה יותר לפרש שאמר דוד שלכך הגביר הקב”ה את יצרו עליו, למען ישוב גם מגאווה ולא יישאר בחטא טמון של הגדלת עצמו. כי בכך שאמר בחנני ה’ ונסני, היתה טמונה נקודה דקה כחוט השערה של הגדלת עצמו. ואלמלא הצורך לתקן ענין זה, היה הוא מצד עצמו כפי מדרגתו האמתית, גובר על יצרו, ורק ענין זה הוא שגרם לו (עפ”י מכתב מאליהו ח”א עמ’ 166).

ראה עוד במובא ביוסף דעת נדרים נה בשם רמ”מ מויטבסק כענין הזה, שלעתים חייב הצדיק לירד ממדרגתו כדי לבטל הרגש גאווה דק, הנובע מצידקותו.

באורים וענינים במעשה דודו ובת שבע — ע’ מחשבות חרוץ (עמ’ 8-176); דברי סופרים (לר”צ הכהן, כח); מכתב מאליהו (ח”ב עמ’ 250; שיחות הגר”א נבנצל — סוף ספר בראשית).

‘ראויה היתה לדוד בת שבע בת אליעם אלא שאכלה פגה’ — תאנים מזן מסוים נקראות בלשון חז”ל ‘בנות שבע’ (ע’ ריש שביעית; מעשרות ב, ח), וביחיד — בת שבע. ולכן כינו כלפי בת-שבע לשון זו — ‘שאכלה פגה’ [= תאנה שאינה מבושלת כל צרכה] (חשק שלמה עפ”י ליקוטי הש”ס לאריו”ל; עיונים בדברי חז”ל ובלשונם עמ’ צב, ע”ש).